

Tutunamayanlar'da Okul ve Öğretmen İmgeleri

Yasemin Tezgiden-Cakcak¹

Oğuz Atay'ın 1972 yılında yayınlanan kült eseri *Tutunamayanlar*'ı okuduğumda eleştirel pedagoji üzerine çalışan bir akademisyendim. Atay'ın *Tutunamayanlar*'da yazıya döktüğü gözlemler, hem eleştirel pedagoji literatürünün çarpıcı bir edebi anlatımı, hem de nesiller boyunca pek değişmeyen okul imgesinin bir ifadesiydi. *Tutunamayanlar*'da yazıya dökülen 50'li-60'lı yılların okul ve öğretmen imgeleri okul hayatımı geçirdiğim 80'li ve 90'lı yıllarla rahatsız edecek ölçüde benzerlik gösteriyordu. Dahası okul hayatını 2000'li yıllar ve sonrasında geçiren öğrencilerim de çeviri dersinde bu imgelerin onların belleğindekiyle örtüştüğünü dile getiriyorlardı. Bu durum bir yandan *Tutunamayanlar*'ın zamansızlığını ifade ederken bir yandan da kültürel yeniden üretimin değişmeyen gücünün altını çiziyordu. Bu yazıda büyük bir aşkla okuduğum *Tutunamayanlar*'daki okul ve öğretmen imgelerini eleştirel pedagoji perspektifinden irdeleyerek Oğuz Atay'ın izleğinde eşit, özgür ve demokratik bir okul tahayyül edeceğim.

Güzel bir sınıf, zevkli bir okul binası, iç acıcı bir bahçe

Ben okul hayatımda güzel bir sınıf, zevkli bir okul binası, iç acıcı bir bahçe görmedim. Kirden kararmış, dayanan dirseklerle cilalanmış eski sıralar; sıraların üstüne, geçen yılların Süleymanları, Necdetleri, Aykutları, zaman geçtikçe öztürkçeleşen isimlerini, adlarını çakıyla kazımışlar. Duvarlarda, her yeni müdürün yeni zevksizliğini gösteren renkli badanalar üstüste: son müdür Behçet Beyin sidik sarısı badanasının altında yer yer eski müdür Muhterem Beyin türbe yeşili ve merhum Sami Beyin çingene pembemsi renkleri sırtıyor. Kara tahtanın karalığı, sözde kalmış. [...] Perdesiz büyük pencereler, yaldız boyası dökülmüş bir soba, kirli ellerimizden leke olmasın diye tokmağının çevresi siyaha boyanmış kül rengi kapı ve hepsinin varlığını

¹ yasemintezgidencakcak@gmail.com

ve neden öyle var olduğunu açıklayan beylik cümle: bu fakir millet bu kadarını verebiliyor.

Helâ yahut aptesane veya yüznumara ya da ayakyolu; en moderni: tuvalet. Ve hepsinin kapısında bütün bunlardan ayrı bir yazı: 00. Bütün bu isimler içimi karartırdı. Bu isimleri hatırladıkça, keskin bir koku duyar gibi olurum. Sınıfın koridoruna kadar yayılan keskin koku. Kokunun peşine takılıp giderseniz, girişte kovalar, yer bezi yapılmış çuval parçaları ve süpürgeler karşılardı sizi. Tokmağı kopuk kapılar, kapanmayan kapılar, kapısına bozuk bir yazıyla 'bozuk' yazılmış helâlar, duvarlara sürülmüş pislikler ... Alaturka helâlar, alafranga helâlar; alaturka musiki, alafranga müzik ... Penceresiz helâlar, muslukları kırık helâlar ... (Tutunamayanlar, s. 79).

"Ben okul hayatımda güzel bir sınıf, zevkli bir okul binası, iç acıcı bir bahçe görmedim" satırları bir yandan güzel okulun yokluğunun sızısını duyumsatırken bir yandan da bizi ideal bir okul hayali kurmaya itiyor. Tam hayalimizdeki okulu resmetmeye başlayacakken Atay'ın imgeleri bizleri kazık çizik kirli sıralara götürüyor, sınıf duvarlarının zevksizliği bizi yeniden boğuyor. Boyasından kapılarına kadar her yeri dökülen pek çok okul binası, keskin kokuları ve pisliğiyle bizi, okulla birlikte yaşamdan da soğutmak üzere tasarlanmış adeta. Kendimizi hiçbir yerinde bulamadığımız, kendimizi ifade edemediğimiz okul mekanlarına "yerleşmemiz" de mümkün olmuyor haliyle.

Hayal gücümüzü bir daha ortaya çıkmamacasına köreltmek, bizi kendimize ve birbirimize yabancılaştırmak üzerine kurgulanmış bu çirkin tekdüze yapılarda en çabuk öğrendiğimiz şey, "sırayı bozma"mak, tahtaya adı yazılan "konuşanlar" arasına girmemek için "uslu" durmak ve "söz dinlemek" olur. Freire (2001) eğitim sisteminin öğrencilerin yaratıcılığını öldürmek ve onları ezenlere tabi kılmak için kasıtlı olarak bu şekilde yapılandırıldığını söylerken Dewey (1959) ise okul binalarının dar alanlara çok kişiyi hapsederek onları pasif birer dinleyici haline getirmek üzere yapılandırıldığını yazar. Bireylerin yaratıcılıklarını zapturapt altına almak, bir zihni başka zihinlere tabi kılmak Dewey'e (1959) göre kölelik, Rancière'e göre (2015) aptallaştırma: "özgürleştirmeksizin eğiten aptallaştırır" (Rancière, s. 24). Dewey'e göre, bireylerin özgür düşünme becerilerini bastıran bir topluma demokrasi denemez, bu bir tiranlıktır. Okul denen soğuk ve zalim atmosferde kendilerine verilen yönergeleri takip etmeye, mekanik olarak hareket etmeye alışan öğrenciler eylemlerinin sonuçlarını düşünmeden emirleri yerine getirerek hareket etmeye alışırlar. Kimsenin onlarla samimi bir sevgi ve saygıyla ilgilenmesini deneyimlemeyen öğrenciler, Dewey'e (1959) göre sonuçta kendi çıkarları için başkalarını ezmekten çekinmeyen benmerkezci varlıklara dönüşür, birer zorba olur çıkarlar. Dewey (2025), okullar anlayışlı olmayı, ortak yararı ve iyi niyeti desteklemediği sürece toplumların barbarlığa yöneleceğini savunur. Kısacası tüm bunların "varlığı ve neden öyle var olduğu" tam da Atay'ın söylediği gibi "bu fakir millet bu kadarını verebiliyor" gibi "beylik" bir cümle ile açıklanamaz. Neticede söz konusu fakir millet daha zor koşullarda müzik odasından, atölyelere ve tiyatroya kadar pek çok alanı içinde

barındıran Köy Enstitülerini inşa etmeyi başarmıştır hem de en zor koşullarda. Bu durum yer yer hapisaneyeye yer yer kışlaya yer yer de fabrikaya benzeyen okullara sistem içinde verilen ideolojik aygıt göreviyle açıklanabilir ancak.

Büyüyünce öğretmenliği yasak etmek

Bir de vatan diye bir şey vardı ki çok iyi korunması gerekiyordu. Bizler her sabah hep bir ağızdan onu özümüzden çok sevdiğimizi, ant denilen bir şey içerek haykırıyorduk. Bir de bazı çatık kaşlı adam resimleri vardı ki, babam onlara, gazetedeki amcalar yaptığım gibi, sakal bıyık takmamı şiddetle yasak etmişti. Kocaman bir dünyanın içinde – oysa sınıfta duran ‘mücessem küre’ çok küçük kalıyordu asıl dünyanın yanında – şaşkınlıkla ne düşüneceğimi bilemiyordum ve öğretmen gelince arkadaşlarla birlikte ayağa fırlayıp kivanç duyduğumu söylüyordum bağırarak. Bununla birlikte, birkaç gün içinde, bu işlerin pek anlaşılamayacağını, yalnız bir kısmının ezberlenip kara bir tahtanın yanında tekrar edileceğini, böylece öğretmen denilen teyzevari yaratıkla başımın belaya girmekten kurtulacağını sezmiştim. Sonunda sınıfın kabadaylarıyla itişmek için gereken iç huzuruna kavuştum. Zayıflardan kendime iki dalkavuk seçtim ve sınıfı, mahalleyle çevirdim kısa zamanda. Hemen I-A birinci takımını kurduk ve I-C ile bir maç yaptık. İçine sığmakta güçlük çektiğim okul sıralarında büyüklerimi saymak-küçüklerimi sevmek sözünü ters söylediğim için öğretmenin çektiği kulağımın acısını akşamki maçı düşünerek hafifletmeye çalışırdım. Büyüyünce öğretmenliği nasıl yasak edeceğimin hayaliyle yaşarken bir yandan da durmadan tekrarlardım: öğretmenimi, yurdumu sevmek, budunumu – bu budun kelimesi bana kasapta çengele asılı etleri hatırlatırdı-korumak, saymak, üstün tutmak, doğrucuyum, yasam, onlardan, herkesten intikam almaktır, olmaktır, çalışkanım, armağan olsun” (Tutunamayanlar, s. 75-76).

Atay, “birkaç gün içinde, bu işlerin pek anlaşılamayacağını, yalnız bir kısmının ezberlenip kara bir tahtanın yanında tekrar edileceğini ... sezmiştim” sözleriyle Freire’nin (1970) bankacı eğitim sistemi dediği sistemin kurallarını bir çocuğun nasıl kısa sürede söktüğünü ifade ediyor. Söz konusu sistemde çocuklar, anlamadan ezberledikleri sözleri her gün yeniden eksiksiz tekrar ederek “aptallaştırılır”, üstelik de bu kurallara itaat etmekte yalpalarlarsa fiziksel veya sözel şiddete maruz kalırlar, öğretmenleri ya kulaklarını çeker, ya “sıra dayağı” atar. “İyi vatandaş” olmanın kuralları ile “otoriteye saygı” böyle belletilir çocuklara. Çocukların öğretmenliği yasaklama hayali kurması da herkesten intikam almak istemesi de doğaldır bu koşullarda. Eğitim statik, hareketsiz, cansız bilginin aktarımına indirgenmiş, hayatla bağları koparılmıştır. Ne bireyi, ne yaşamı, ne içinde yaşadığı toplumu irdelemek, ne de zihinleri özgürleştirmek gibi bir amacı vardır. Freire’nin (1970) sözleriyle, öğretmen bankaya para yatırır gibi, öğrencilerin zihninde verili bilgileri depolayacak, sonra da sınavda o bilgileri geri isteyecek, böylece sorgulamalarını engelleyerek onları evcilleştirecek, kendi konumlarına razı hale getirecektir. Böylece hakkını bilen ve arayan, eşitsizliklere

karşı kolektif mücadele eden özgürleşmiş bireyler değil, tahakkümü tek seçenek olarak gören ya da haksızlara karşı direnişi eril tahakkümü yeniden üretmekte gören “efendileşmiş” bireyler yetiştirilecektir.

Sizlere fotoğrafometri aletini, laboratuvarımızda olmadığı için gösteremeyeceğim. Şimdi tahtaya aletin şematik kesitini çiziyorum ve formülünü yazıyorum. İyi öğrenin ha! Anlattığım gibi aynen isterim. Kendi cümlelerinizle uydurma tarifler yapmak yok. Bunun için, isterseniz, esaslı noktaları defterlerimize geçirelim. Yazın bakalım: satır başı önce fotoğrafyanın tarifini yapalım iki nokta üstüste satır başı eski Yunancada foton virgül ışık demektir nokta grafos da .... (Tutunamayanlar, s. 78-79).

Bu sistemde öğretmen noktadan virgüle kalemin renginden defterin çeşidine her şeyin nasıl olacağını kontrol ederek en ufak düşünce kırıntısına alan bırakmaz, her şey tek tip olmalıdır ki mevcut düzen geldiği gibi gitsin, hiçbir pürüz çıkmaz. Dewey’in (1964) “makine öğretmen” olarak adlandırdığı bu öğretmen, robotlaştığının pek farkında olmadan kendine verilen görevi büyük bir itina ile yerine getirmekte ve “kutsal” bir görev icra ettiğini düşünmektedir. Zira öğretmenin “otoritesi” de bunu gerektirir; temsil ettiği şeyin azametinin etkisinde öğretmen de korkulacak “dev anası” gibi bir varlıktır:

Sevmedim okulu önce,

“Öğretmenim” tutmadı yerini annemin (bence.)

Beni çingenelere vermek istemeseydi

Babam, bir dev anası gibi

Görünen öğretmenden kaçardım (ne iyi olurdu).

Korkuyu

Bahçedeki huysuz ve parlak kanatlı

Horoz tanıttı bana.

Bir de “öğretmenim” Rânâ.

“Kulağınızı çekerim, konuşma, terbiyesiz,

Yakarım ağızınızı, çişim geldi dersiniz.

Kırarım notunuzu haylazlık ederseniz.

Yarına satır satır ezberlensin dersiniz.” (Tutunamayanlar, s. 120).

Öğrencisini “terbiye” etmek adına her tür şiddet için kendinde hak gören öğretmen imgesi bugün *Tutunamayanlar*’da tarif edildiği kadar güçlü değilse de halen pek çoğumuz için oldukça tanıdık (Sayılan & Özkazanç, 2012). Yapılandırmacı öğretim programları ile her ne kadar ezberciliğin terk edildiği söylene de resmi ideoloji açık ve örtük müfredat ile gün gün işlenmeye devam eder genç zihinlere. Neyse ki o zihinler pasif birer alıcı olarak kendilerine dayatılan her şeyi olduğu gibi kabul etmemiştir de *Tutunamayanlar* gibi kitaplar ortaya çıkmış, okul travmalarını sorunsallaştırıp mizahi bir dille anlatabilmiştir.

Teyzevari yaratıktan arzu nesnesine: Kadın öğretmen

Öğretmen kürsüsünün ön tahtasında, kadın öğretmenlerin bacaklarına, kalem düşürmek bahanesiyle bakabilmek için açılmış koca bir delik. (Tutunamayanlar, s. 79).

İlkokulda ezber yaparak başa bela olmasından kurtulunan “teyzevari yaratık” ergenlik dönemlerinde bacaklarına bakılacak bir arzu nesnesine dönüşür. Eril tahakkümün egemen olduğu okullarda bu durum hayatın olağan akışı gibi görülerek “normalleştirilir:”

Helâlara, esas işimizi değil de çok daha başka marifetler yapmak için girerdik: sınıfın gediklileri sigara içer, tembeller tahtada tebeşir yürütüp hemen ağızlarına atarlar ve üstüne musluktan su içerler – böylece ateşleri yükselirmiş - kadın öğretmenin dersinde kalem düşürmeyi becerip yeterli hayal sermayesi biriktirenler de kilidi bozuk olmayan helâlarda, ‘suistimal’ yaparlardı. Kadın öğretmenin hayali, sonuca varmadan kaybolursa bile, duvardaki resimler yardımcı olurdu helâlarda.

Kendisine biçilen bakım veren anne-teyze öğretmen rolü ile korkutan dev anası rolleri arasında salınırken bir de bedeniyle cinsiyetlendirilen kadın öğretmen imgesi *Tutunamayanlar*’ın satırlarına böyle yansır. Bakım emeğinin bir uzantısı olarak düşünülmesiyle mesleki kimliği silinen kadın öğretmen, aynı patriyarkal muhafazakâr eril okul kültüründe genç erkek öğrenciler için arzu nesnesine dönüşür. Bu görünmez tacizi nesiller boyunca sessizce sineye çekmiştir kadın öğretmenler. Belki konuşurlarsa bir şey değişmeyeceğini bildiklerinden, belki konuyu derinleştirirlerse savunma mekanizmalarının bundan böyle işlemeyeceğini sezdiklerinden, belki de sessizlik kültürünü içselleştirdiklerinden. Zira öğretmeni arzu nesnesine dönüştüren genç erkekleri mazur gören okul iklimi, kadın öğretmenlere kılık kıyafet konusunda konferans vermesiyle bilinir. Sayılan ve Özkazanç’ın (2012) ifadesiyle “cinsiyetsizlik varsayımı üzerinden işleyen okulun resmi kültürü, aslında cinselliğin hem hiçbir yerde hem de paradoksal olarak her yerde olduğu açık ve gizli bir cinsel rejime sahip bir alandır” (s. 109). Öğretmen kürsülerine açılan delikler günümüzde yerini cep telefonu kameralarına bıraksa da kadın öğretmenler okulda hâlâ farklı türden tacize maruz kalmaya devam etmekte, bunları görmezden duymazdan gelmeye

zorlanmaktadırlar. Ses çıkardıklarında da hegemonik erkekliğin duvarlarına çarpılmaktadırlar.

Tunç Devri Tahayyülü

Kaç yıl sonra başlayacağını henüz bilim adamlarımızın kesinlikle tespit edemediği tunç devri, halkımız için bir altın devri olacaktır. [...]

Tunç devrinde insanlarımız arasında birinci sınıf vatandaş, ikinci sınıf vatandaş ve halk şeklinde yapılan ayırım ortadan kalkacaktır [...]

Herkes istediği mesleği seçecektir. Ressam olmak isteyen reklamcı, yazar olmak isteyenler mühendis, mimar olmak isteyenler iktisatçı, meyhaneci olmak isteyenler hukukçu, hukukçu olmak isteyenler tezgâhtar, adam olmak isteyenler uşak ve dilediği gibi yaşamak isteyenler rezil olmayacaklardır.

Delilerle alay edilmeyecektir. Mahalle çocukları böylelerinin peşine takılmayacaktır.

Sokak köpeklerinin durumu düzeltilecektir.

Çocuklar masallarla ve Allah'ın vereceği cezalarla korkutulmayacaktır.

Taşradan gelenler, şehirde doğmaktan başka meziyetleri olmayanlar tarafından hor görülmecektir.

Kurnazlık ortadan kalkacaktır. Bu konuda sıkı tedbirler alınacaktır.

Yüreğimizi ezen bu sıkıntı, başımızdaki bu ağırlık kalkacaktır.

O zaman, bin yıllık saltanat başlayacaktır. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha sürecektir. Bin yıl daha... (Tutunamayanlar, s. 240-241).

Oğuz Atay'ın bıraktığı yerden devam edecek olursak tunç devrinde okullar güzel olacaktır, öğrenciler okula gidemediklerinde üzülecek, kar tatillerini protesto edeceklerdir. Öğretmen ile öğrenci arasındaki hiyerarşi sona erecek, öğrenciler öğretmenlerine ismiyle hitap edecek, öğretmenin mesleki otoritesi ve saygınlığı kaybolmayacaktır. Okulda kimse taciz edilmeyecektir. Kimse nesneleştirilmeyecek, öğrenciler ile öğretmenler birlikte öğrenmenin ve üretmenin tadına varacaklardır. Öğretmenler öğrencilerini tehdit etmeyecek, horlamayacak, onlara sevgi ve saygı göstereceklerdir. Öğrenciler merak ettikleri soruları sormaktan çekinmeyecek, herkes kendi yaratıcılığı keşfedip pekiştirecektir. Öğretmenler alçakgönüllü olacak, öğrencilerini dinleyecek, "zihinler hiyerarşisi"ni (Rancière, 2015) ters yüz edeceklerdir. Okullara neşe ve nezaket egemen olacak, herkes düşüncesini özgürce dile getirecek, kimse kendini sansürlemeyecektir. Tüm fikirler dinlenip tartışılacak, herkes kararını bağımsız bir biçimde verecektir. Okumak, yazmak, kendini ve dünyayı keşfetmek, sanatla

uğraşmak, araştırma yapmak, spor yapmak eziyet olmayacak, keyif verecektir. Herkes eşit söz hakkına sahip olacak, kaynaklara erişimde ayrımcılık yapılmayacaktır. Tüm öğrenciler istedikleri alanlarda uzmanlaşabilecek, herkes gönlünce tatil yapabilecek ve eğlenebilecektir. Karar alma süreçleri şeffaf ve katılımcı olacaktır. Okullar eleştirel düşüncenin ve eleştirel eylemin merkezi olacak, eğitimde diyalog ve eşitlikçi ilişkiler hüküm sürecektir. Kimse kimseyi ezmeyecek, sövmeyecek, zorbalık yapmayacaktır. Ayrımcılığın her türlüşü yasaklanacaktır. Herkes “bir ağaç gibi tek ve hür ve bir orman gibi kardeşçe” yaşayabilecektir. İşte o zaman *yüreğimizi ezen bu sıkıntı, başımızdaki bu ağırlık kalkacaktır ...*

Kaynakça

- Dewey, J. (1959). *The School and the Society*. Chicago University Press.
- Dewey, J. (1964). *John Dewey on Education Selected Writings*. Random House.
- Feinberg, W. (2025). *John Dewey Eğitim Üzerine (Çeviren Selim Ali Yeniçeri)*. Eğitim Kolektifi.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed 30th anniversary edition*. Continuum.
- Freire, P. (2001). *Pedagogy of Freedom Ethics, Democracy, and Civic Courage*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Ranci re, J. (2015). Cahil Hoca. Metis Yayınları.
- Sayılan, F. &  zkazanç, A. (2012). İktidar ve Direniş Bağlamında Toplumsal Cinsiyet: Bir Okul Etnografisi. F. Sayılan (ed.) Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim içinde. Dipnot Yayınları.